

Repertoriul jurisprudenței

CONCLUZIILE AVOCATULUI GENERAL
DOMNUL MACIEJ SZPUNAR
prezentate la 26 iunie 2019¹

Cauza C-396/18

**Gennaro Cafaro
împotriva
DQ**

[cerere de decizie preliminară formulată de Corte suprema di cassazione (Curtea de Casație, Italia)]

„Trimitere preliminară – Titulari ai unei licențe de pilot care au împlinit vârsta de 60 de ani –
Societate care desfășoară activități în legătură cu protecția securității naționale –
Interzicerea discriminărilor pe motive de vârstă – Domeniul de aplicare al Regulamentului (UE)
nr. 1178/2011 – Directiva 2000/78/CE”

I. Introducere

1. Principiul interzicerii discriminărilor pe motive de vârstă a făcut obiectul unei jurisprudențe bogate, prin care Curtea a trebuit, printre altele, să analizeze, în lumina acestui principiu, posibilitatea ca un stat membru să interzică exercitarea profesiei de pilot persoanelor care au împlinit o anumită vârstă².

2. Această problematică este în prezent reinnoită prin prezentele întrebări preliminare, în raport cu împrejurările speciale ale cauzei în discuție în litigiul principal. Mai precis, Curtea va trebui să stabilească dacă natura activităților desfășurate de o societate care angajează piloți, și anume activități legate de protecția securității naționale, poate avea un impact asupra aprecierii care trebuie formulată cu privire la interdicția pentru piloții care au împlinit vârsta de 60 de ani de a exercita această profesie.

¹ Limba originală: franceza.

² Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573), și Hotărârea din 5 iulie 2017, Fries (C-190/16, EU:C:2017:513).

II. Cadrul juridic

A. Dreptul Uniunii

1. *Regulamentul (CE) nr. 216/2008*

3. Articolul 1 alineatul (1) din Regulamentul (CE) nr. 216/2008³ prevede:

„Prezentul regulament se aplică:

[...]

(b) personalului și organizațiilor implicate în operarea aeronavelor.

[...]”

4. Astfel cum reiese din articolul 2 alineatul (1) din acest regulament, „[p]rincipalul obiectiv al prezentului regulament este stabilirea și menținerea unui nivel unitar ridicat de siguranță a aviației civile în Europa”.

5. Articolul 7 alineatul (2) din regulamentul menționat prevede:

„Cu excepția perioadei de instruire, o persoană poate acționa în calitate de pilot doar dacă deține o licență și un certificat medical adecvate pentru operațiunea care trebuie efectuată.

[...]”

2. *Regulamentul (UE) nr. 1178/2011*

6. Articolul 1 din Regulamentul (UE) nr. 1178/2011⁴ prevede:

„Prezentul regulament stabilește norme detaliate referitoare la:

1. diferitele calificări asociate licențelor de pilot, condițiile de eliberare, menținere, modificare, limitare, suspendare sau revocare a licențelor, privilegiile și responsabilitățile titularilor de licențe, condițiile de convertire a licențelor naționale de pilot existente și a licențelor naționale de mecanic navigant în licențe de pilot, precum și condițiile de recunoaștere a licențelor emise de țări terțe;

[...]”

3 Regulamentul Parlamentului European și al Consiliului din 20 februarie 2008 privind normele comune în domeniul aviației civile și instituirea unei Agenții Europene de Siguranță a Aviației și de abrogare a Directivei 91/670/CEE a Consiliului, a Regulamentului (CE) nr. 1592/2002 și a Directivei 2004/36/CE (JO 2008, L 79, p. 1), astfel cum a fost modificat prin Regulamentul (CE) nr. 1108/2009 al Parlamentului European și al Consiliului din 21 octombrie 2009 (JO 2009, L 309, p. 51) (denumit în continuare „Regulamentul nr. 216/2008”).

4 Regulamentul Comisiei din 3 noiembrie 2011 de stabilire a cerințelor tehnice și a procedurilor administrative referitoare la personalul navigant din aviația civilă în temeiul Regulamentului (CE) nr. 216/2008 al Parlamentului European și al Consiliului (JO 2011, L 311, p. 1), astfel cum a fost modificat prin Regulamentul (UE) nr. 290/2012 al Comisiei din 30 martie 2012 (JO 2012, L 100, p. 1) (denumit în continuare „Regulamentul nr. 1178/2011”).

7. Articolul 2 din Regulamentul nr. 1178/2011 prevede:

„În sensul prezentului regulament, se aplică următoarele definiții:

1. «licență conformă cu partea FCL» înseamnă o licență de echipaj de zbor care respectă cerințele din anexa I;

[...]”

8. Potrivit articolului 12 din Regulamentul nr. 1178/2011, intitulat „Intrare în vigoare și aplicare”:

„(1) Prezentul regulament intră în vigoare în a douăzecea zi de la data publicării în *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*.

Se aplică de la 8 aprilie 2012.

(1b) Prin derogare de la dispozițiile alineatului (1), statele membre au posibilitatea de a decide să nu aplice dispozițiile din anexele I-IV până la 8 aprilie 2013.

[...]”

9. Punctul FCL.065 din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011, intitulat „Reducerea privilegiilor titularilor de licență în vârstă de 60 de ani sau mai mult în transportul aerian comercial”, prevede:

„(a) 60-64 de ani. Avioane și elicoptere. Titularul unei licențe de pilot care a atins vârsta de 60 de ani nu acționează ca pilot pe o aeronavă care asigură transport aerian comercial, cu excepția situațiilor în care:

1. este membru al unui echipaj multipilot; și
2. un astfel de titular este unicul pilot din echipajul de zbor care a atins vârsta de 60 de ani.

(b) 65 de ani. Titularul unei licențe de pilot care a atins vârsta de 65 de ani nu acționează ca pilot pe o aeronavă care asigură transport aerian comercial.”

3. Directiva 2000/78/CE

10. Potrivit articolului 1 din Directiva 2000/78/CE⁵, aceasta are ca obiectiv „stabilirea unui cadru general de combatere a discriminării pe motive de apartenență religioasă sau convingeri, handicap, vârstă sau orientare sexuală, în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă, în vederea punerii în aplicare, în statele membre, a principiului egalității de tratament”.

11. Articolul 2 din Directiva 2000/78, intitulat „Conceptul de discriminare”, prevede:

„(1) În sensul prezentei directive, prin principiul egalității de tratament se înțelege absența oricărei discriminări directe sau indirecte, bazate pe unul din motivele menționate la articolul 1.

⁵ Directiva Consiliului din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă (*JO 2000, L 303, p. 16, Ediție specială, 05/vol. 6, p. 7*).

(2) În sensul alineatului (1):

- (a) o discriminare directă se produce atunci când o persoană este tratată într-un mod mai puțin favorabil decât este, a fost sau va fi tratată într-o situație asemănătoare o altă persoană, pe baza unuia dintre motivele menționate la articolul 1;

[...]

(5) Prezenta directivă nu aduce atingere măsurilor prevăzute de legislația națională care, într-o societate democratică, sunt necesare pentru securitatea publică, apărarea ordinii și prevenirea infracțiunilor penale, protecția sănătății publice și protecția drepturilor și libertăților semenilor.”

12. Articolul 3 din Directiva 2000/78, intitulat „Domeniul de aplicare”, prevede la alineatul (4):

„Statele membre pot prevedea ca prezenta directivă să nu se aplice forțelor armate în ceea ce privește discriminările pe motive de handicap și vârstă.”

13. Articolul 4 din Directiva 2000/78, intitulat „Cerințe profesionale”, prevede la alineatul (1):

„Fără a aduce atingere articolului 2 alineatele (1) și (2), statele membre pot să prevadă că un tratament diferențiat bazat pe o caracteristică legată de unul dintre motivele prevăzute la articolul 1 nu constituie o discriminare atunci când, având în vedere natura unei activități profesionale sau condițiile de exercitare a acesteia, caracteristica în cauză constituie o cerință profesională esențială și determinată, astfel încât [a se citi «cu condiția ca»] obiectivul să fie legitim, iar cerința să fie proporțională.”

14. Articolul 6 din Directiva 2000/78, intitulat „Justificarea unui tratament diferențiat pe motive de vârstă”, prevede la alineatul (1):

„Fără a aduce atingere dispozițiilor articolului 2 alineatul (2), statele membre pot prevedea că un tratament diferențiat pe motive de vârstă nu constituie o discriminare atunci când este justificat în mod obiectiv și rezonabil, în cadrul dreptului național, de un obiectiv legitim, în special de obiective legitime de politică a ocupării forței de muncă, a pieței muncii și a formării profesionale, iar mijloacele de realizare a acestui obiectiv sunt corespunzătoare și necesare.

[...]”

B. Dreptul italian

15. Instanța de trimitere arată că DQ, societate de transport aerian care desfășoară o activitate de acoperire a serviciilor secrete⁶, este o societate constituită în temeiul articolului 25 din legge n. 124/2007 – Sistema di informazione per la sicurezza della repubblica e nuova disciplina del segreto (Legea nr. 124/2007 privind sistemul de informații pentru securitatea Republicii și noua reglementare privind clasificarea datelor secrete) din 3 august 2007 (GURI nr. 187 din 13 august 2007), care desfășoară o activitate încadrată ca fiind „confidențială”, și anume o activitate fără scop lucrativ de acoperire a serviciilor secrete.

16. Articolul 744 al patrulea paragraf din Codice della Navigazione (Codul navigației) asimilează aeronavelor de stat aeronavele utilizate de entități publice sau private care desfășoară activități de protecție a securității naționale.

⁶ Din observațiile scrise ale părților și din cele formulate în ședința reiese că societatea DQ nu exercită însă această activitate de acoperire a serviciilor secrete în mod exclusiv.

17. Codul navigației prevede, la articolul 748 primul paragraf, că dispozițiile sale nu se aplică aeronavelor utilizate pentru activități de protecție a securității naționale.

18. Articolul 748 al treilea paragraf din Codul navigației prevede că operațiunile de zbor efectuate de aeronave asimilate aeronavelor de stat asigură un nivel adecvat de siguranță, determinat în conformitate cu reglementările speciale adoptate de administrațiile de stat competente.

19. Decreto del Presidente del Consiglio dei Ministri che approva il regolamento sui limiti di impiego del personale navigante di [DQ] (Decretul președintelui Consiliului de Miniștri privind Regulamentul privind limitele de încadrare în muncă a personalului navigant al [DQ]) din 9 septembrie 2008 (denumit în continuare „DPCM”) a fost adoptat în temeiul articolului 748 al treilea paragraf din Codul navigației.

20. Dispoziția PCM-OPS 1.1136 din DPCM, intitulată „[l]imita maximă de vârstă”, prevede:

„Ținând seama de finalitățile menționate la articolele precedente, se prevede că piloții [DQ] pot desfășura activități profesionale cel mult până la împlinirea vârstei de 60 de ani.”

III. Situația de fapt din litigiul principal, întrebările preliminare și procedura în fața Curții

21. La 19 ianuarie 2012, DQ i-a comunicat domnului Gennaro Cafaro, angajat ca pilot de aeronave de această societate, că contractul său de muncă urma să înceteze la data de 19 septembrie 2012 întrucât va fi împlinit vârsta de 60 de ani.

22. Domnul Cafaro a contestat legalitatea concedierii sale la Tribunale di Roma (Tribunalul din Roma, Italia), care a respins cererea sa. Această decizie a fost ulterior confirmată de Corte d'appello di Roma (Curtea de Apel din Roma, Italia) prin hotărârea din 19 februarie 2016.

23. Domnul Cafaro a declarat recurs la instanța de trimitere, Corte suprema di cassazione (Curtea de Casație, Italia).

24. Instanța de trimitere arată că aeronavele DQ sunt asimilate, în temeiul dispozițiilor de drept intern, aeronavelor de stat. În acest scop, ele efectuează operațiuni de zbor în legătură cu protecția securității naționale, care trebuie să asigure un nivel adecvat de siguranță, acesta din urmă fiind determinat în conformitate cu reglementări speciale, printre care cu precădere DPCM. Instanța de trimitere precizează în această privință că dispozițiile DPCM prevăd că piloții societății DQ nu sunt autorizați să își desfășoare activitatea după împlinirea vârstei de 60 de ani.

25. Or, instanța de trimitere observă că punctul FCL.065 din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 permite piloților de aeronave care asigură transportul aerian comercial să continue să își desfășoare activitatea după împlinirea vârstei de 60 de ani, în anumite condiții. Mai precis, instanța de trimitere subliniază că această dispoziție interzice piloților să își desfășoare activitatea numai după împlinirea vârstei de 65 de ani.

26. Instanța de trimitere ridică problema dacă punctul FCL.065 din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011, aplicabil în mod expres transportului aerian comercial, poate fi totuși considerat o normă generală privind vârsta piloților. În cazul unui răspuns afirmativ, instanța de trimitere are îndoieli cu privire la aspectul dacă această dispoziție se opune unei reglementări naționale care prevede pentru piloții de aeronave utilizate pentru activități legate de protecția securității naționale încetarea automată a raportului de muncă al pilotului atunci când acesta împlinește vârsta de 60 de ani.

27. Cu titlu subsidiar, instanța de trimitere ridică problema dacă reglementarea specială care prevede încetarea automată a raportului de muncă al piloților la vârsta de 60 de ani este compatibilă cu Directiva 2000/78 și cu principiul nediscriminării pe motive de vârstă pe care le prevede, precum și cu articolul 21 alineatul (1) din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene (denumită în continuare „carta”).

28. În acest context, Corte suprema di cassazione (Curtea de Casație) a hotărât, prin hotărârea primită la Curte la 15 iunie 2018, să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări:

„1) Reglementarea națională prevăzută de [DPCM], în aplicarea articolului 748 al treilea paragraf din Codul navigației, care prevede Regulamentul privind limitele de încadrare în muncă a personalului navigant al DQ și în special încetarea automată a raportului de muncă la atingerea vârstei de 60 de ani contravine Regulamentului nr. 1178/2011, în măsura în care acesta stabilește limita de vârstă la 65 de ani pentru folosirea piloților în transportul aerian comercial, iar acesta din urmă, după înlăturarea aplicării reglementării naționale speciale, este aplicabil în speță?

2) Cu titlu subsidiar, în cazul în care s-ar aprecia că acest regulament nu este aplicabil *ratione materiae* situației de fapt, reglementarea națională menționată mai sus este incompatibilă cu principiul nediscriminării pe motive de vârstă prevăzut de Directiva 2000/78 și de [cartă] [articolul 21 alineatul (1)], a cărui expresie concretă o constituie Directiva 2000/78?”

29. Reclamantul din litigiul principal și DQ, guvernele italian și polonez, precum și Comisia Europeană au depus observații scrise.

30. În ședința care a avut loc la 11 aprilie 2019 au fost prezentate observații orale în numele reclamantului din litigiul principal, al DQ, al guvernului italian, precum și al Comisiei.

IV. Analiză

A. Cu privire la prima întrebare preliminară

31. Prin intermediul primei întrebări preliminare, instanța de trimitere urmărește să afle în esență dacă punctul FCL.065 din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 trebuie interpretat în sensul că se opune unei reglementări naționale precum cea în discuție în litigiul principal, care prevede încetarea automată a raportului de muncă al piloților angajați de o societate care exploatează aeronave utilizate pentru activități legate de protecția securității naționale a statului membru atunci când aceștia au împlinit vârsta de 60 de ani.

32. De la bun început trebuie să arătăm că această dispoziție nu este, în opinia noastră, aplicabilă litigiului principal, astfel cum vom încerca să demonstrăm.

1. Inaplicabilitatea *ratione temporis* a punctului FCL.065 din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011

33. Subliniem că DQ, guvernul italian și Comisia apreciază, cu titlu principal, că punctul FCL.065 din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 nu este aplicabil *ratione temporis* situației din litigiul principal.

34. Astfel cum reiese din decizia de trimitere, Corte suprema di cassazione (Curtea de Casație) consideră, dimpotrivă, că aplicabilitatea *ratione temporis* în litigiul principal a punctului FCL.065 din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 nu poate fi exclusă, întrucât această dispoziție nu figurează printre dispozițiile a căror aplicare statele membre o pot amâna.

35. Amintim că, în cadrul procedurii de cooperare între instanțele naționale și Curte instituite la articolul 267 TFUE, este de competența acesteia din urmă să ofere instanței naționale un răspuns util care să îi permită să soluționeze litigiul cu care este sesizată. Din această perspectivă, întrebările preliminare trebuie soluționate în lumina tuturor dispozițiilor tratatului și ale dreptului derivat care ar putea fi relevante în raport cu problema ridicată⁷. De asemenea, pentru a oferi instanței care i-a adresat o întrebare preliminară un răspuns util, Curtea poate fi pusă în situația să ia în considerare norme de drept al Uniunii la care instanța națională nu a făcut trimitere în decizia de trimitere⁸.

36. Desigur, instanța de trimitere nu a identificat în Regulamentul nr. 1178/2011 o dispoziție care să permită amânarea aplicării punctului FCL.065 din anexa I la regulamentul menționat. Cu toate acestea, trebuie să se constate că articolul 12 alineatul (1b) din acesta din urmă prevede în mod expres această posibilitate, întrucât, în temeiul articolului menționat, statele membre pot decide să nu aplice dispozițiile din anexa I, din care face parte punctul FCL.065, până la 8 aprilie 2013.

37. În această privință, reiese atât din observațiile scrise ale Comisiei și ale guvernului italian, cât și din cele formulate în ședință de acesta din urmă că Republica Italiană a făcut uz de posibilitatea oferită la articolul 12 alineatul (1b) din Regulamentul nr. 1178/2011, astfel încât dispozițiile din anexa I la acest regulament nu erau aplicabile în Italia înainte de 8 aprilie 2013.

38. Or, raportul de muncă al domnului Cafaro a încetat la 19 septembrie 2012, după cum i s-a comunicat la 19 februarie 2012, astfel încât punctul FCL.065 din anexa I la Regulamentul nr. 1178/2011 nu se aplică *ratione temporis* litigiului principal.

39. Pentru a avea o imagine completă, vom arăta în continuare că, în orice caz, Regulamentul nr. 1178/2011 nu este aplicabil nici *ratione materiae* litigiului principal.

2. Inaplicabilitatea ratione materiae a Regulamentului nr. 1178/2011

40. Regulamentul nr. 1178/2011 este un act de punere în aplicare a Regulamentului nr. 216/2008, adoptat printre altele în temeiul articolului 7 alineatul (6) din acest regulament. Rezultă de aici că domeniul de aplicare material al Regulamentului nr. 1178/2011 nu poate fi mai extins decât domeniul de aplicare material al actului de bază pe care se întemeiază⁹.

41. Prin urmare, ne vom referi la dispozițiile Regulamentului nr. 216/2008, care definesc domeniul de aplicare material al acestuia, în scopul identificării domeniului de aplicare al Regulamentului nr. 1178/2011.

42. Pe de o parte, în mod pozitiv, Regulamentul nr. 216/2008 urmărește stabilirea unor norme comune în domeniul aviației civile și menținerea unui nivel unitar de siguranță¹⁰. Prin urmare, acest regulament este aplicabil activităților care intră în domeniul aviației civile. Aceeași concluzie se impune în ceea ce privește Regulamentul nr. 1178/2011, care stabilește cerințele tehnice și procedurile administrative aplicabile personalului navigant din aviația civilă.

43. Pe de altă parte, în mod negativ, articolul 1 alineatul (2) din Regulamentul nr. 216/2008 prevede o excepție clară de la aplicarea acestui regulament în ceea ce privește personalul și organizațiile implicate în operațiuni militare, vamale, de poliție sau alte operațiuni similare. Prin urmare, această excepție este valabilă și în ceea ce privește Regulamentul nr. 1178/2011.

⁷ A se vedea Hotărârea din 29 octombrie 2015, Nagy (C-583/14, EU:C:2015:737, punctul 21 și jurisprudența citată).

⁸ A se vedea, pentru cele mai recente, Hotărârea din 21 martie 2019, Mobit și Autolinee Toscane (C-350/17 și C-351/17, EU:C:2019:237, punctul 35), și Hotărârea din 11 aprilie 2019, Repsol Butano și DISA Gas (C-473/17 și C-546/17, EU:C:2019:308, punctul 38).

⁹ A se vedea prin analogie Hotărârea din 14 noiembrie 1989, Spania și Franța/Comisia (6/88 și 7/88, EU:C:1989:420), în care Curtea a anulat măsurile de punere în aplicare adoptate de Comisie întrucât acestea nu intrau în domeniul de aplicare al regulamentului de bază.

¹⁰ Articolul 2 alineatul (1) din Regulamentul nr. 216/2008.

44. Cu privire la acest aspect trebuie să precizăm modul în care înțelegem excepția respectivă. Astfel, domnul Cafaro susține că, întrucât DQ este o societate privată, constituită în conformitate cu normele Codului civil și care acționează în calitate de operator abilitat în transportul aerian comercial, nu se poate considera că aceasta intră sub incidența excluderii prevăzute la articolul 1 alineatul (2) din Regulamentul nr. 216/2008. Prin urmare, domnul Cafaro arată că Regulamentul nr. 1178/2011 ar trebui aplicat societății DQ.

45. Desigur, fiind vorba despre o excepție, articolul 1 alineatul (2) din Regulamentul nr. 216/2008 trebuie să fie de strictă interpretare. Totuși, nu considerăm că aceasta presupune să ne concentrăm pe forma juridică a entității în cauză pentru a determina dacă aceasta intră sub incidența dispoziției menționate.

46. În primul rând, interpretarea literală a articolului 1 alineatul (2) din Regulamentul nr. 216/2008 demonstrează, în opinia noastră, că forma unei entități nu este relevantă pentru a stabili dacă este acoperită de excepție, în măsura în care nu se face nicio mențiune. Astfel, această dispoziție are în vedere personalul și organizațiile [...] *implicate* în *operațiuni* militare, vamale, de poliție sau alte *operațiuni* similare. Se face trimitere doar la activitatea desfășurată de personal și de organizațiile avute în vedere. Respectiva dispoziție stabilește astfel un criteriu funcțional și informal pentru a stabili dacă personalul sau organizațiile care exercită această activitate intră sau nu în domeniul de aplicare al Regulamentului nr. 216/2008 și, prin extensie, al Regulamentului nr. 1178/2011.

47. În al doilea rând, interpretarea articolului 1 alineatul (2) din Regulamentul nr. 216/2008 propusă de domnul Cafaro în observațiile sale este, în opinia noastră, contrară efectului util al Regulamentelor nr. 216/2008 și nr. 1178/2011 întrucât aceasta ar presupune ca întinderea domeniului de aplicare al acestor regulamente să fie condiționată de calificări juridice naționale. În cazul în care ar trebui reținută o asemenea interpretare a acestei dispoziții, o societate privată conform dreptului național ar intra întotdeauna în domeniul de aplicare al regulamentelor respective. A face ca aplicarea dispozițiilor Regulamentelor nr. 216/2008 și nr. 1178/2011 să depindă exclusiv de sistemele juridice naționale și de varietatea acestora ar implica o mare disparitate a sistemelor în funcție de statele membre și ar împiedica prin aceasta realizarea obiectivului acestor regulamente, și anume instituirea unor norme comune în domeniul aviației civile.

48. Or, din decizia de trimitere reiese că DQ furnizează un serviciu „de natură specială”, și anume „o activitate [...] de acoperire a serviciilor secrete”, desfășurată în scopul protecției securității naționale¹¹. Activitățile desfășurate de DQ sunt astfel excluse din domeniul de aplicare material al Regulamentului nr. 216/2008, într-un scop dublu. Pe de o parte, o activitate de acoperire a serviciilor secrete, desfășurată în legătură cu protecția securității naționale, nu intră, în opinia noastră, în domeniul aviației civile. Pe de altă parte, în plus, o asemenea activitate specială este acoperită de excepția prevăzută la articolul 1 alineatul (2) din Regulamentul nr. 216/2008 ca operațiune similară unei operațiuni militare, vamale sau de poliție. Este irelevant în această privință dacă DQ desfășoară activitatea respectivă sub o formă privată.

49. În consecință, considerăm că nici Regulamentul nr. 1178/2011 în general nici punctul FCL.065 din anexa I la acesta în special nu sunt aplicabile *ratione materiae* situației din speță, după cum nu sunt aplicabile nici *ratione temporis*.

11 Chiar dacă anumite activități desfășurate de DQ nu au, potrivit observațiilor părților, legătură cu acest obiectiv.

B. Cu privire la a doua întrebare preliminară

50. Prin intermediul celei de a doua întrebări preliminare, instanța de trimitere urmărește să afle în esență dacă dispozițiile Directivei 2000/78 și ale articolului 21 alineatul (1) din cartă trebuie interpretate în sensul că se opun unei reglementări naționale precum cea în discuție în litigiul principal, care prevede încetarea automată a raportului de muncă al piloților angajați de o societate care exploatează aeronave utilizate pentru activități în legătură cu protecția securității naționale a statului membru atunci când aceștia au împlinit vârsta de 60 de ani.

51. Cu titlu introductiv, pentru a identifica în mod clar elementele de drept al Uniunii a căror interpretare este solicitată, trebuie să precizăm că nu este necesar, în opinia noastră, să se facă trimitere la dispozițiile cartei pentru a răspunde la întrebarea preliminară. Astfel, carta enunță un principiu general al nediscriminării pe motive de vârstă, pe care îl concretizează dispozițiile Directivei 2000/78 în domeniul încadrării în muncă și al ocupării forței de muncă¹². Rezultă că, atunci când este sesizată cu o întrebare preliminară având ca obiect interpretarea principiului general al nediscriminării pe motive de vârstă, astfel cum este consacrat de articolul 21 din cartă, precum și de dispozițiile Directivei 2000/78, Curtea examinează întrebarea doar în raport cu această directivă¹³.

52. Și analiza noastră se va concentra doar pe interpretarea dispozițiilor Directivei 2000/78. Amintim în această privință că, deși dispozițiile relevante ale Directivei 2000/78 nu sunt identificate în mod formal de instanța de trimitere în întrebările preliminare, reiese dintr-o jurisprudență constantă că Curtea poate extrage din cuprinsul întrebărilor formulate de instanța de trimitere, având în vedere informațiile prezentate de aceasta, elementele de drept al Uniunii necesare pentru a permite acestei instanțe să rezolve problema de drept cu care este sesizată, în conformitate cu dreptul Uniunii¹⁴.

53. Interpretarea Directivei 2000/78 în lumina motivelor deciziei de trimitere permite identificarea mai multor dispoziții relevante pentru soluționarea litigiului principal, și anume articolul 2 alineatul (5), articolul 3 alineatul (4), articolul 4 alineatul (1) și articolul 6 alineatul (1) din Directiva 2000/78.

54. În consecință, pentru a răspunde la a doua întrebare preliminară, vom analiza aceste articole în mod succesiv.

55. Trebuie mai întâi să verificăm dacă reglementarea în discuție în litigiul principal intră în domeniul de aplicare al Directivei 2000/78. Vom studia în continuare dacă această reglementare instituie o inegalitate de tratament pe motive de vârstă și, în sfârșit, eventual, dacă această inegalitate ar putea fi justificată, astfel încât nu ar constitui o discriminare în sensul Directivei 2000/78¹⁵.

1. Aplicabilitatea Directivei 2000/78

56. Comisia arată că situația societății DQ ar putea fi acoperită de excepția prevăzută la articolul 3 alineatul (4) din Directiva 2000/78, potrivit căruia statele membre pot prevedea ca această directivă să nu se aplice forțelor armate în ceea ce privește discriminările pe motive de vârstă.

¹² Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573, punctul 48 și jurisprudența citată). Cu excepția cazurilor în care Curtea trebuie să examineze tocmai compatibilitatea unei dispoziții de drept derivat cu cartea sau să o interpreteze în conformitate cu cartea.

¹³ Hotărârea din 13 noiembrie 2014, Vital Pérez (C-416/13, EU:C:2014:2371, punctul 25 și jurisprudența citată).

¹⁴ A se vedea Hotărârea din 9 iulie 1969, Völk (5/69, EU:C:1969:35, punctul 2), Hotărârea din 17 iulie 2008, ASM Brescia (C-347/06, EU:C:2008:416, punctul 25), și Hotărârea din 8 noiembrie 2012, Gülbağcı (C-268/11, EU:C:2012:695, punctul 32).

¹⁵ A se vedea în special Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573, punctul 37), Hotărârea din 13 noiembrie 2014, Vital Pérez (C-416/13, EU:C:2014:2371, punctul 27), precum și Hotărârea din 15 noiembrie 2016, Salaberria Sorondo (C-258/15, EU:C:2016:873, punctele 24, 30 și 31). De altfel, această abordare în trei etape este descrisă în doctrină ca fiind „tradițională”: a se vedea în special Tobler, C., „EU Age Discrimination Law and Older and Younger Workers: Court of Justice of the EU Case Law Development”, în Numhauser-Henning, A., Rönmar, M. (editori), *Age Discrimination and Labour Law, Comparative and Conceptual Perspectives in the EU and Beyond*, Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 2015.

57. Cu toate acestea, considerăm că excepția prevăzută de dispoziția menționată nu este pertinentă în speță, pentru următoarele motive.

58. Mai întâi și cu titlu principal, guvernul italian a confirmat în ședință că, deși Republica Italiană a prevăzut în dreptul național o excepție de la aplicarea Directivei 2000/78 în ceea ce privește forțele armate în legătură cu discriminările pe motive de vârstă, în conformitate cu articolul 3 alineatul (4) din această directivă, respectiva excepție nu acoperă, în orice caz, societatea DQ.

59. În continuare, fiind vorba despre o excepție, articolul 3 alineatul (4) din Directiva 2000/78 trebuie interpretat în mod strict. Cu alte cuvinte, excepția nu se poate extinde la toate societățile care, deși desfășoară activități în legătură cu protecția națională, nu fac totuși parte din forțele armate ale statului membru. În consecință, această dispoziție nu poate fi interpretată în sensul că se poate aplica organismelor care nu fac parte din forțele armate, nici chiar atunci când ele desfășoară activități similare cu cele desfășurate de acestea din urmă.

60. În plus, nu se poate deduce din analiza pe care o propunem, în cadrul răspunsului la prima întrebare preliminară, cu privire la activitățile societății DQ ca operațiuni similare cu operațiuni militare în sensul Regulamentului nr. 216/2008, vreo concluzie în ceea ce privește aplicabilitatea sau nu a excepției prevăzute la articolul 3 alineatul (4) din Directiva 2000/78.

61. Pe de o parte, rezultă din chiar modul de redactare a excepției prevăzute de această dispoziție că ea are un domeniu de aplicare mult mai limitat decât cel al articolului 1 alineatul (2) din Regulamentul nr. 216/2008. În timp ce prima se referă numai la forțele armate, aplicarea Regulamentului nr. 216/2008 este exclusă în ceea ce privește operațiunile militare, vamale și de poliție sau alte operațiuni similare. Acest lucru este confirmat de textul considerentului (18) al Directivei 2000/78, din care reiese că aceasta are vocație să se aplice serviciilor de poliție, penitenciarelor și forțelor de securitate. De altfel, Curtea a admis în mai multe rânduri aplicarea Directivei 2000/78 în cazul forțelor de poliție¹⁶. Acest element demonstrează, dacă mai era nevoie, interpretarea restrictivă care trebuie dată excepției prevăzute la articolul 3 alineatul (4) din Directiva 2000/78.

62. Pe de altă parte, trebuie să se sublinieze că Directiva 2000/78 are un domeniu de aplicare foarte extins, astfel încât să acopere cât mai multe discriminări, în formele cele mai diverse: aceasta se aplică atât pentru sectorul privat, cât și pentru sectorul public, atât în stadiul recrutării, cât și în stadiul rezilierii contractului, după cum ea se aplică și condițiilor de muncă și de remunerare¹⁷. Prin urmare, ar fi contrar spiritului și obiectivului Directivei 2000/78 să se permită o excepție extinsă de la aplicarea sa.

63. Or, atât din decizia de trimitere, cât și din observațiile depuse de guvernul italian și de DQ în cursul procedurii și din cele formulate în ședință reiese că DQ, deși desfășoară activități în legătură cu protecția securității naționale, nu face parte din forțele armate ale Republicii Italiene. De altfel, miza prezentei cauze constă tocmai în a stabili dacă statutul special al societății DQ și natura specifică a activităților sale pot justifica o diferență de tratament pe motive de vârstă.

64. În consecință, DQ nu intră sub incidența excepției prevăzute la articolul 3 alineatul (4) din Directiva 2000/78, astfel încât aceasta din urmă este într-adevăr aplicabilă litigiului principal.

¹⁶ Hotărârea din 13 noiembrie 2014, Vital Pérez (C-416/13, EU:C:2014:2371), și Hotărârea din 15 noiembrie 2016, Salaberria Sorondo (C-258/15, EU:C:2016:873).

¹⁷ Articolul 3 din Directiva 2000/78. Cu privire la întinderea domeniului de aplicare al Directivei 2000/78, a se vedea Bailly, P., Lhernould, J.-P., „Discrimination en raison de l'âge: sources européennes et mise en œuvre en droit interne”, *Revue de droit social*, 2012, p. 223, și Tobler, C., *op. cit.*

2. Identificarea unei discriminări în sensul Directivei 2000/78

65. Amintim că, potrivit articolului 1 din Directiva 2000/78, aceasta are ca obiectiv stabilirea unui cadru general de combatere a discriminării, printre altele, pe motive de vârstă în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă, în vederea punerii în aplicare, în statele membre, a principiului egalității de tratament. Articolul 2 din Directiva 2000/78 definește principiul egalității de tratament ca absența oricărei discriminări, directe sau indirecte, bazate, printre altele, pe motive de vârstă. Mai precis, articolul 2 alineatul (2) litera (a) din această directivă prevede că o discriminare directă se produce atunci când o persoană este tratată într-un mod mai puțin favorabil decât este, a fost sau va fi tratată într-o situație asemănătoare o altă persoană, în special pe baza vârstei.

66. Pentru a stabili dacă reglementarea în discuție în litigiul principal constituie o discriminare în sensul Directivei 2000/78, este, prin urmare, necesar, în primul rând, să se stabilească dacă aceasta conduce la o inegalitate de tratament. Vom verifica, în al doilea rând, dacă diferența de tratament poate fi justificată în raport cu dispozițiile Directivei 2000/78, astfel cum susțin DQ și guvernele italian și polonez, caz în care aceasta nu va constitui o discriminare în sensul directivei menționate.

a) Existența unei inegalități de tratament

67. Existența unei inegalități de tratament bazate direct pe vârstă rezultate din reglementarea națională în discuție în litigiul principal este, în opinia noastră, neîndoielnică și de altfel necontestată de părți.

68. Astfel, DPCM are ca efect faptul că, într-o situație comparabilă, piloții societății DQ în vârstă de peste 60 de ani sunt tratați mai puțin favorabil decât piloții mai tineri ai aceleiași societăți, întrucât raportul lor de muncă cu DQ încetează automat la împlinirea vârstei de 60 ani doar pentru acest motiv. O reglementare de această natură instituie în mod evident o inegalitate de tratament întemeiată direct pe criteriul vârstei, în sensul dispozițiilor articolului 1 coroborat cu articolul 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/78¹⁸.

b) Eventualele derogări

69. Directiva 2000/78 prevede trei derogări¹⁹, în temeiul cărora o diferență de tratament întemeiată direct pe vârstă nu va fi totuși considerată o discriminare în sensul acestei directive.

70. Două dintre aceste derogări, prevăzute la articolul 2 alineatul (5) și la articolul 4 alineatul (1) din Directiva 2000/78, sunt comune pentru toate motivele de discriminare și nu sunt specifice diferențelor de tratament pe motive de vârstă. Articolul 2 alineatul (5) din această directivă prevede astfel că o măsură prevăzută de legislația națională și necesară pentru securitatea publică, apărarea ordinii și prevenirea faptelor penale, protecția sănătății publice și protecția drepturilor și libertăților semenilor nu constituie o discriminare în sensul directivei menționate. Și articolul 4 alineatul (1) din Directiva 2000/78 prevede că un tratament diferențiat bazat pe o caracteristică legată, printre altele, de vârstă nu constituie o discriminare în sensul acestei directive atunci când, având în vedere natura unei activități profesionale sau condițiile de exercitare a acesteia, caracteristica în cauză constituie o cerință profesională esențială și determinantă.

¹⁸ A se vedea prin analogie Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573, punctele 44 și 45).

¹⁹ Pentru o tipologie a eventualele derogări, a se vedea Bribosia, E., Bombois, T., „Interdiction de la discrimination en fonction de l'âge: du principe, de ses exceptions, et de quelques hésitations ...”, *RTD Eur.*, 2011, p. 41, sau chiar Tobler, C., *op. cit.*

71. Pe de altă parte, Directiva 2000/78 prevede, la articolul 6 alineatul (1), o derogare specifică în ceea ce privește discriminarea pe motive de vârstă²⁰, care vizează măsurile justificate în mod obiectiv și rezonabil, în cadrul dreptului național, de un obiectiv legitim, în special de obiective legitime de politică a ocupării forței de muncă, a pieței muncii și a formării profesionale.

72. Înainte de a analiza posibilitatea justificării unei inegalități de tratament precum cea care îi afectează pe piloții societății DQ, vom reveni asupra relației dintre aceste trei derogări, pentru a stabili care dintre ele pot permite justificarea măsurii în discuție în litigiul principal.

1) Formularea diferitor derogări în funcție de obiectivul urmărit de măsură

73. Din jurisprudența Curții reiese că, pentru a stabili dispozițiile directivei în raport cu care trebuie efectuată examinarea acestei măsuri, trebuie identificat obiectivul urmărit de măsură în cauză în litigiul principal²¹. Cu alte cuvinte, aplicarea derogărilor depinde de obiectivul urmărit de măsură prin care se instituie inegalitatea de tratament.

74. Potrivit indicațiilor instanței de trimitere, dispozițiile din DPCM privind limita de vârstă pentru piloții societății DQ au fost elaborate cu scopul asigurării unui nivel adecvat de siguranță al zborurilor societății DQ, în interesul securității naționale. Reglementarea în discuție în litigiul principal ar avea astfel în vedere un obiectiv dublu: garantarea securității aeriene și protecția securității naționale.

75. Or, obiectivul garantării securității aeriene are legătură cu protecția securității publice în sensul articolului 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78 și poate constitui și un obiectiv legitim în sensul articolului 4 alineatul (1) din această directivă, de natură să justifice derogarea de la principiul egalității de tratament²². Aceeași concluzie se impune în ceea ce privește protecția securității naționale, întrucât măsurile care urmăresc să garanteze buna desfășurare și reușita misiunilor serviciilor secrete ale statului sunt în mod incontestabil măsuri de natură să asigure siguranța publică. Prin urmare, articolul 2 alineatul (5) și articolul 4 alineatul (1) din Directiva 2000/78 pot fi, în principiu, invocate pentru a justifica tratamentul diferențiat la care sunt supuși piloții societății DQ care au împlinit vârsta de 60 de ani²³.

76. Cu toate acestea, în ceea ce privește derogarea prevăzută la articolul 6 alineatul (1) din Directiva 2000/78, nu considerăm că aceasta este relevantă în speță, având în vedere obiectivele urmărite de reglementarea în discuție în litigiul principal. Această dispoziție stabilește o listă de obiective care trebuie urmărite de o măsură pentru ca aceasta să poată beneficia de derogare. Deși este cert că această listă nu este exhaustivă și are numai o valoare orientativă²⁴, după cum indică utilizarea adverbului „în special” de către legiuitorul Uniunii, aceasta nu înseamnă că orice tip de obiective pot fi invocate în temeiul dispoziției respective. Curtea a statuat deja că obiectivele care pot fi considerate legitime în sensul articolului 6 alineatul (1) din Directiva 2000/78 sunt obiective care se încadrează în politica socială²⁵. În Hotărârea Prigge și alții²⁶, aceasta a exclus printre altele posibilitatea ca obiectivul privind securitatea aeriană să constituie un obiectiv legitim în sensul dispoziției menționate.

20 Cu privire la motivele existenței unei derogări specifice pentru discriminările pe motive de vârstă, a se vedea O’Cinneide, C., „Constitutional and Fundamental Rights Aspects of Age Discrimination”, în Numhauser-Henning, A., Rönnmar, M., *op. cit.*

21 Hotărârea din 12 ianuarie 2010, Petersen (C-341/08, EU:C:2010:4, punctul 37).

22 Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573, punctele 58 și 69).

23 În această privință trebuie să se arate că domeniile de aplicare ale celor două dispoziții pot să coincidă, astfel încât acestea vor fi aplicate simultan. A se vedea în special Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573). Aplicarea lor este totuși supusă unor condiții diferite.

24 Hotărârea din 5 martie 2009, Age Concern England (C-388/07, EU:C:2009:128, punctul 43).

25 Hotărârea din 5 martie 2009, Age Concern England (C-388/07, EU:C:2009:128, punctul 46).

26 Hotărârea din 13 septembrie 2011 (C-447/09, EU:C:2011:573, punctul 82).

77. Or, nu vedem niciun motiv să revenim asupra interpretării date de Curte articolului 6 alineatul (1) din Directiva 2000/78. Dimpotrivă, considerăm că a admite obiective care nu sunt legate de politica socială ca obiective legitime în sensul acestei dispoziții ar implica o extindere nejustificată a unei excepții de la principiul egalității de tratament, dincolo de limitele stabilite de legiuitorul Uniunii.

78. Prin urmare, reglementarea în discuție în litigiul principal, în măsura în care urmărește un obiectiv de garantare a securității aeriene, astfel cum reiese în mod expres din Hotărârea Prigge și alții²⁷, nu poate fi justificată în temeiul articolului 6 alineatul (1) din Directiva 2000/78. În același sens, întrucât obiectivul privind protecția securității naționale nu se încadrează în politica socială, acesta nu poate constitui un obiectiv legitim în sensul dispoziției menționate.

79. În consecință, considerăm că tratamentul diferențiat care rezultă din reglementarea națională ar putea fi justificat numai în temeiul articolului 2 alineatul (5) și al articolului 4 alineatul (1) din Directiva 2000/78, sub rezerva îndeplinirii însă a condițiilor lor de aplicare.

2) Condițiile de aplicare a derogărilor

80. Vom prezenta într-o primă etapă motivele pentru care considerăm că articolul 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78 nu poate fi interpretat în sensul că poate justifica o măsură precum cea în discuție în litigiul principal. Într-o a doua etapă vom demonstra că, în ceea ce privește de această dată articolul 4 alineatul (1) din directiva menționată, o derogare de la principiul egalității de tratament ar putea fi admisă în speță.

i) Cu privire la articolul 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78

81. Potrivit articolului 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78, o măsură care, deși instituie o diferență de tratament întemeiată direct pe vârstă, este totuși necesară într-o societate democratică pentru protecția securității publice nu va constitui o discriminare în sensul acestei directive cu condiția însă ca măsura respectivă să fie prevăzută de legislația națională²⁸.

82. Subliniem că cerința de a fi prevăzută de legislația națională este specifică derogării prevăzute la articolul 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78. Nici articolul 4 alineatul (1), nici articolul 6 alineatul (1) din această directivă nu impun o asemenea condiție. Prin această cerință suplimentară, legiuitorul Uniunii a urmărit, așadar, să supună aplicarea articolului 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78 unor condiții chiar mai stricte decât condițiile de aplicare a celorlalte derogări prevăzute de această directivă²⁹. Astfel, spre deosebire de articolul 4 alineatul (1) și de articolul 6 alineatul (1) din Directiva 2000/78, articolul 2 alineatul (5) din această directivă se referă la un instrument juridic anume³⁰, respectiv legislația națională.

27 Hotărârea din 13 septembrie 2011 (C-447/09, EU:C:2011:573).

28 Puține hotărâri au fost pronunțate în ceea ce privește noțiunea „legislație” în sensul articolului 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78. Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573), trebuie evidențiată în această privință, chiar dacă nu aduce elemente de interpretare care să permită să se stabilească dacă măsura în discuție în litigiul principal este o măsură prevăzută de legislația națională. În această hotărâre, Curtea a statuat că o măsură adoptată de partenerii sociali putea îndeplini condiția prevăzută la articolul 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78 în cazul în care acești parteneri sociali au fost însă abilitați de statul membru, conform unor norme de abilitare precise, să adopte măsuri în sensul acestei dispoziții.

29 A se vedea cu privire la acest aspect Concluziile avocatului general Cruz Villalón prezentate în cauza Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:321, punctul 51).

30 Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573, punctul 59).

83. În plus, fiind vorba despre o derogare de la principiul nediscriminării, dispoziția articolului 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78, inclusiv cerința de a fi prevăzută de legislația națională, este de strictă interpretare. Alegerea de a introduce acest tip de derogări de la egalitatea de tratament în materie de condiții de încadrare în muncă și de muncă, în conformitate cu condițiile prevăzute la articolul 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78, revine legiuitorului național și trebuie să rezulte dintr-o anumită dispoziție legislativă.

84. Pentru aceste motive, considerăm că noțiunea de „legislație națională”, în sensul articolului 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78, trebuie interpretată în sens strict. Cu alte cuvinte, legislația națională în sensul acestei dispoziții, ca cerință expresă și specifică la articolul 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78, este o lege în sens formal³¹. Constituie astfel o legislație națională în sensul acestei dispoziții un act legislativ adoptat de un organ legislativ³².

85. Or, deși natura exactă a DPCM este dezbătută între părți, iar stabilirea acesteia revine instanței naționale, din observațiile formulate de părți în ședință reiese că, în orice caz, reglementarea în discuție în litigiul principal nu este o lege în sens formal întrucât aceasta nu este adoptată de un organ legislativ, aspect a cărui verificare va reveni însă instanței de trimitere.

86. Considerăm de asemenea că reglementarea în discuție în litigiul principal nu poate fi considerată o măsură prevăzută de legislația națională, în sensul articolului 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78.

87. În consecință, această dispoziție nu poate servi drept temei pentru a justifica inegalitatea de tratament rezultată din reglementarea în discuție în litigiul principal.

ii) Cu privire la articolul 4 alineatul (1) din Directiva 2000/78

88. Potrivit articolului 4 alineatul (1) din Directiva 2000/78, un tratament diferențiat bazat pe o caracteristică legată de vârstă nu constituie o discriminare atunci când, având în vedere natura unei activități profesionale sau condițiile de exercitare a acesteia, caracteristica în cauză constituie o cerință profesională esențială și determinantă, cu condiția ca obiectivul să fie legitim, iar cerința să fie proporțională.

89. Jurisprudența care interpretează această dispoziție este în prezent consacrată³³: trebuie îndeplinite mai multe condiții pentru ca tratamentul diferențiat să nu constituie o discriminare în sensul dispoziției menționate.

31 Deși Curtea a admis o anumită atenuare a acestui principiu în Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573, punctele 60 și 61), în ceea ce privește acordurile colective adoptate de partenerii sociali, această atenuare este supusă unor condiții precise. Astfel, statele membre nu pot autoriza partenerii sociali să adopte măsuri, în sensul articolului 2 alineatul (5) din Directiva 2000/78, prin norme de abilitare decât în cazul în care aceste norme de abilitare sunt suficient de precise pentru a garanta că măsurile menționate respectă cerințele enunțate de dispoziția menționată. Nu considerăm că această atenuare, referitoare la situația specială a partenerilor sociali care își exercită dreptul de a negocia și de a încheia convenții colective, ar trebui înțeleasă ca permițând în orice caz să se facă abstracție de cerința prevederii prin legislația națională, în caz contrar extinzându-se excesiv domeniul de aplicare al unei derogări de la principiul egalității de tratament, pe care legiuitorul Uniunii a conceput-o însă în mod expres ca deosebit de restrictivă.

32 A se vedea prin analogie, cu privire la această definiție, Concluziile avocatului general Jääskinen prezentate în cauza Parlamentul/Comisia (C-286/14, EU:C:2015:645, punctul 1).

33 A se vedea printre altele Hotărârea din 12 ianuarie 2010, Wolf (C-229/08, EU:C:2010:3), Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573), Hotărârea din 13 noiembrie 2014, Vital Pérez (C-416/13, EU:C:2014:2371), Hotărârea din 15 noiembrie 2016, Salaberria Sorondo (C-258/15, EU:C:2016:873), precum și Hotărârea din 14 martie 2017, Bougnaoui și ADDH (C-188/15, EU:C:2017:204), aceasta din urmă referindu-se la un tratament diferențiat pe motive de religie. A se vedea de asemenea Concluziile avocatului general Sharpston prezentate în cauza Bougnaoui și ADDH (C-188/15, EU:C:2016:553, punctul 90 și urm.).

90. În primul rând, tratamentul diferențiat trebuie să se întemeieze pe o caracteristică legată, printre altele, de vârstă, iar această caracteristică trebuie să constituie o „cerință esențială și determinantă”. Curtea a precizat că „ceea ce trebuie să constituie o cerință profesională esențială și determinantă nu este motivul pe care se bazează tratamentul diferențiat, ci o caracteristică legată de acest motiv”³⁴. În al doilea rând, obiectivul urmărit trebuie să fie legitim. În al treilea rând, cerința trebuie să fie proporțională.

91. În ceea ce privește a doua condiție, am arătat deja la punctul 75 din prezentele concluzii că obiectivele urmărite de reglementarea în discuție în litigiul principal, și anume garantarea securității aeriene și protecția securității naționale, pot fi considerate obiective legitime în sensul articolului 4 alineatul (1) din Directiva 2000/78. Prin urmare, este necesar să se examineze doar prima și ultima dintre aceste condiții.

92. Într-o primă etapă, trebuie să se verifice, pe de o parte, dacă diferența de tratament dintre piloții societății DQ în vârstă de mai puțin de 60 de ani și cei în vârstă de peste 60 de ani se întemeiază pe o caracteristică legată de vârstă și, pe de altă parte, dacă respectiva caracteristică poate fi considerată o cerință profesională esențială și determinantă. În această privință, considerăm că Hotărârea Prigge și alții³⁵ oferă indicații utile³⁶.

93. În acea hotărâre, Curtea a statuat că este esențial ca piloții de linie să aibă, între altele, foarte bune capacități fizice, întrucât, în cazul acestei profesii, insuficiențele de natură fizică pot avea consecințe semnificative. În plus, nu se poate nega că aceste capacități slăbesc odată cu înaintarea în vârstă. În consecință, faptul de a poseda capacități fizice speciale poate fi considerat o cerință profesională esențială și determinantă pentru exercitarea profesiei de pilot de linie, iar deținerea unor astfel de capacități este legată de vârstă³⁷.

94. Aceeași concluzie trebuie, în opinia noastră, să se aplice pentru piloții de aeronave care îndeplinesc misiuni în legătură cu protecția securității naționale. Particularitatea misiunilor piloților societății DQ nu are impact asupra constatării unei diminuări a capacităților fizice odată cu înaintarea în vârstă și nici asupra importanței consecințelor pe care le poate avea o deficiență fizică pentru profesia respectivă³⁸.

95. Astfel, tratamentul diferențiat instituit prin reglementarea în discuție în litigiul principal trebuie considerat ca întemeiat pe o caracteristică legată de vârstă care constituie o cerință profesională esențială și determinantă, în sensul articolului 4 alineatul (1) din Directiva 2000/78.

96. În ceea ce privește, într-o a doua etapă, cerința proporționalității, considerentul (23) al Directivei 2000/78 arată, desigur, că, „în împrejurări foarte limitate”, un tratament diferențiat poate fi justificat atunci când o caracteristică legată, printre altele, de vârstă constituie o cerință profesională esențială și determinantă³⁹. De altfel, acest considerent reflectă principiul potrivit căruia, întrucât constituie o derogare de la principiul nediscriminării, articolul 4 alineatul (1) din Directiva 2000/78 este de strictă

34 Mai recent, Hotărârea din 14 martie 2017, Bougnaoui și ADDH (C-188/15, EU:C:2017:204, punctul 37 și jurisprudența citată).

35 Hotărârea din 13 septembrie 2011 (C-447/09, EU:C:2011:573).

36 Chiar dacă în acea hotărâre nu era vorba despre piloții care desfășoară activități în legătură cu securitatea națională, ci despre piloți care efectuează zboruri de natură comercială.

37 Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573, punctul 67). A se vedea de asemenea în acest sens Maliszewska-Nienartowicz, J., „Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości dotyczące wyjątku od zakazu dyskryminacji ze względu na istotny i determinujący wymóg zawodowy”, *Europejski Przegląd Sądowy*, 2018, nr. 8, p. 32.

38 Dimpotrivă, am fi de părere chiar că specificitatea condițiilor de exercitare a misiunilor societății DQ întărește necesitatea ca piloții să aibă condiții fizice deosebite.

39 A se vedea de asemenea Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573, punctul 71), și Hotărârea din 14 martie 2017, Bougnaoui și ADDH (C-188/15, EU:C:2017:204, punctul 38).

interpretare⁴⁰. În plus, în cauzele Petersen și Prigge și alții, referitoare la o încetare automată a raportului de muncă pe motive de vârstă înainte ca persoana în cauză să fi împlinit vârsta de pensionare prevăzută în general în dreptul național⁴¹, Curtea a statuat că măsura nu îndeplinea cerința proporționalității⁴².

97. Cu toate acestea, nu considerăm că, în împrejurările în discuție în litigiul principal, disproporția dintre limita de vârstă pentru piloții societății DQ și consecințele acesteia este evidentă. Vom prezenta în continuare, pe de o parte, motivele pentru care considerăm că soluția reținută în Hotărârile Petersen⁴³ și Prigge și alții⁴⁴ referitoare la caracterul proporțional al măsurii nu poate fi transpusă în speță. Pe de altă parte, vom explica în ce măsură apreciem că o reglementare națională precum cea în discuție în litigiul principal, care stabilește la 60 de ani limita maximă de vârstă pentru exercitarea funcțiilor de pilot în cadrul societății DQ, ar putea fi proporțională, aspect a cărui verificare va reveni instanței de trimitere.

98. În ceea ce privește soluția reținută în Hotărârile Petersen⁴⁵ și Prigge și alții⁴⁶, și anume caracterul disproporționat al măsurii care impune încetarea automată a raportului de muncă după o anumită vârstă, considerăm că aceasta se explică mai ales prin lipsa de coerență a măsurii. Astfel, în Hotărârea Prigge și alții⁴⁷, Curtea a statuat că stabilirea „la 60 de ani a limitei de la care se consideră că piloții de linie [...] nu mai dețin capacitățile fizice necesare pentru a-și exercita activitatea profesională, *deși reglementarea națională și internațională autorizează exercitarea acestei activități* în anumite condiții până la vârsta de 65 de ani”, constituie o cerință disproporționată. De asemenea, în Hotărârea Petersen⁴⁸ Curtea arată că „măsur[a] prezintă incoerențe din cauza existenței [unei] excepții” și că, în acest caz, „limita de vârstă impusă [...] nu este necesară protecției sănătății”. Cu alte cuvinte, în aceste două hotărâri, reglementările în discuție au fost considerate disproporționate întrucât nu răspundeau cu adevărat preocupării privind atingerea obiectivului în mod coerent și sistematic⁴⁹, dat fiind că aceeași profesie putea să mai fie exercitată în cadrul altor entități după împlinirea limitei maxime de vârstă stabilite în acele reglementări.

99. Or, reglementarea în discuție în litigiul principal nu este, în opinia noastră, lipsită de coerență, astfel încât să nu îndeplinească condiția de a atinge obiectivele de garantare a securității aeriene și de protecție a securității naționale în mod coerent și sistematic. Pe de o parte, spre deosebire de domeniul aviației comerciale, nu există standarde de referință în dreptul național, aspect care trebuie verificat de instanța de trimitere, sau în dreptul internațional, după cunoștințele noastre, care să poată repune în discuție coerența deciziei de stabilire a vârstei maxime a piloților care desfășoară în cadrul DQ activități în legătură cu securitatea națională la 60 de ani. Nici din decizia de trimitere nu reiese că ar exista excepții de la norma în cauză, de natură să conteste coerența sa, aspect a cărui verificare revine însă instanței de trimitere.

40 Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573, punctul 72).

41 Și internațional în cazul Hotărârii din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573, punctul 75).

42 Hotărârea din 13 septembrie 2011, Prigge și alții (C-447/09, EU:C:2011:573). A se vedea de asemenea, prin analogie, Hotărârea din 12 ianuarie 2010, Petersen (C-341/08, EU:C:2010:4), în care Curtea a constatat însă caracterul disproporționat al încetării automate a raportului de muncă, în temeiul articolului 2 alineatul (5) din directivă. Cu privire la acest aspect, a se vedea Schiek, D., „Proportionality in Age Discrimination Cases: Towards a Model Suitable for Socially Embedded Rights”, în Numhauser-Henning, A., Rönmar, M., *op. cit.*

43 Hotărârea din 12 ianuarie 2010 (C-341/08, EU:C:2010:4).

44 Hotărârea din 13 septembrie 2011 (C-447/09, EU:C:2011:573).

45 Hotărârea din 12 ianuarie 2010 (C-341/08, EU:C:2010:4).

46 Hotărârea din 13 septembrie 2011 (C-447/09, EU:C:2011:573).

47 Hotărârea din 13 septembrie 2011 (C-447/09, EU:C:2011:573, punctul 75). Sublinierea noastră.

48 Hotărârea din 12 ianuarie 2010 (C-341/08, EU:C:2010:4, punctul 62).

49 Hotărârea din 12 ianuarie 2010, Petersen (C-341/08, EU:C:2010:4, punctul 53). Cu privire la testul coerenței, a se vedea Bailly, P., Lhernould, J.-P., *op. cit.* A se vedea de asemenea Domańska, M. „Zakaz dyskryminacji ze względu na wiek w orzecznictwie TS”, *Europejski Przegląd Sądowy*, 2011, nr. 4, p. 36.

100. Așadar, considerăm că soluția la care a ajuns Curtea în Hotărârile Petersen⁵⁰ și Prigge și alții⁵¹ nu poate fi transpusă automat reglementării în discuție în litigiul principal.

101. Prin urmare, este necesar să se examineze dacă această reglementare este proporțională. În acest scop, trebuie să se examineze dacă această limită maximă de vârstă este adecvată pentru atingerea obiectivului urmărit și dacă nu depășește ceea ce este necesar pentru atingerea acestuia⁵².

102. În această privință, trebuie să precizăm că în final revine instanței naționale, care este singura competentă să aprecieze faptele și să interpreteze legislația națională, sarcina de a stabili dacă și în ce măsură reglementarea în discuție în litigiul principal este conformă cu aceste cerințe. Totuși, pentru a furniza instanței naționale un răspuns util, Curtea este competentă să dea indicații, întemeiate pe dosarul cauzei principale, precum și pe observațiile scrise și orale care i-au fost prezentate, de natură să permită aceleiași instanțe să se pronunțe în litigiul concret cu care este sesizată⁵³. Prin urmare, vom analiza acest aspect în considerațiile care urmează.

103. Recunoașterea caracterului adecvat al reglementării nu pare să fie o sursă de controverse. Astfel cum am identificat, întrucât capacitățile fizice ale piloților se diminuează odată cu înaintarea în vârstă, stabilirea unei vârste maxime după împlinirea căreia piloții societății DQ nu își mai pot desfășura activitatea este adecvată pentru atingerea obiectivelor de garantare a securității aeriene și de protecție a securității naționale.

104. Problema este mai pregnantă în ceea ce privește aspectul dacă această măsură nu depășește ceea ce este necesar pentru atingerea acestor două obiective. De altfel, acest aspect este dezbătut între părți, domnul Cafaro apreciind că o simplă restrângere a condițiilor de exercitare a misiunilor sale ar fi fost de natură să realizeze obiectivele avute în vedere de reglementarea în cauză, astfel încât o încetare automată a raportului său de muncă ar fi disproporționată. Domnul Cafaro menționează în special posibilitatea de a face parte dintr-un echipaj multipilot, în care doar unul dintre cei doi piloți ar putea fi în vârstă de peste 60 de ani.

105. Cu toate acestea, considerăm că o măsură mai puțin restrictivă nu ar permite atingerea obiectivelor de garantare a securității aeriene și de protecție a securității publice în același mod ca încetarea automată a raportului de muncă.

106. DQ nu utilizează decât un număr foarte restrâns de piloți și nu dispune decât de un număr și mai restrâns de aeronave. DQ și guvernul italian au insistat asupra modalităților specifice de exercitare a misiunilor societății DQ, care nu sunt comparabile cu operațiunile de zbor ale aviației civile. În aceste condiții, aspect a cărui exactitate va trebui verificată însă de instanța de trimitere, a impune DQ să continue să utilizeze piloți de peste 60 de ani care exercită misiuni însoțiți de un pilot cu vârsta sub 60 ani ar presupune nu numai că DQ ar fi constrânsă în exercitarea misiunilor sale de alcătuirea impusă a echipajelor, ci și că exercitarea misiunilor sale ar putea fi mai dificilă. Astfel, atât obiectivul privind garantarea securității aeriene, cât și cel privind protecția securității naționale ar fi amenințate.

50 Hotărârea din 12 ianuarie 2010 (C-341/08, EU:C:2010:4).

51 Hotărârea din 13 septembrie 2011 (C-447/09, EU:C:2011:573).

52 Hotărârea din 12 ianuarie 2010, Wolf (C-229/08, EU:C:2010:3, punctul 42). Cu privire la testul de proporționalitate, a se vedea de asemenea Schiek, D., *op. cit.*

53 Hotărârea din 14 martie 2017, G4S Secure Solutions (C-157/15, EU:C:2017:203, punctul 36).

107. În plus, faptul că măsura implică încetarea automată a contractului de muncă al unui pilot al societății DQ pentru motivul că a atins vârsta de 60 de ani nu înseamnă însă că această măsură depășește ceea ce este necesar pentru atingerea obiectivelor urmărite⁵⁴. Din observațiile formulate de părți în ședință a reieșit că structura societății DQ făcea imposibilă reintegrarea domnului Cafaro pe un post diferit de acela de pilot în cadrul acestei societăți, aspect a cărui verificare va reveni însă instanței de trimitere.

108. Întrucât reglementări mai puțin restrictive nu ar permite atingerea obiectivelor urmărite, considerăm că reglementarea în discuție în litigiul principal nu depășește ceea ce este necesar pentru atingerea obiectivelor de garantare a securității aeriene și de protecție a securității naționale.

109. Prin urmare, rezultă că se poate considera că o reglementare națională precum cea în discuție în litigiul principal, care stabilește la 60 de ani limita maximă de vârstă pentru exercitarea funcțiilor de pilot în cadrul unei societăți care desfășoară activități în legătură cu protecția securității naționale, pe de o parte, este adecvată obiectivului de garantare a securității aeriene și de asigurare a protecției securității naționale și, pe de altă parte, nu depășește ceea ce este necesar pentru realizarea acestui obiectiv, în special din cauza resurselor limitate ale respectivei societăți, aspect a cărui verificare va reveni însă instanței de trimitere.

V. Concluzie

110. Având în vedere toate considerațiile care precedă, propunem să se răspundă la întrebările preliminare adresate de Corte suprema di cassazione (Curtea de Casație, Italia) după cum urmează:

- „1) Regulamentul (UE) nr. 1178/2011 al Comisiei din 3 noiembrie 2011 de stabilire a cerințelor tehnice și a procedurilor administrative referitoare la personalul navigant din aviația civilă în temeiul Regulamentului (CE) nr. 216/2008 al Parlamentului European și al Consiliului, astfel cum a fost modificat prin Regulamentul (UE) nr. 290/2012 al Comisiei din 30 martie 2012, nu se aplică situației în discuție în litigiul principal.
- 2) Articolul 4 alineatul (1) din Directiva 2000/78/CE a Consiliului din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă trebuie interpretat în sensul că nu se opune unei reglementări precum cea în discuție în litigiul principal, care prevede încetarea automată a raportului de muncă al piloților angajați de o societate care exploatează aeronave utilizate pentru activități în legătură cu protecția securității naționale a statului membru atunci când aceștia au împlinit vârsta de 60 de ani, dacă, având în vedere resursele limitate ale societății respective, măsuri mai puțin restrictive nu ar permite atingerea obiectivelor urmărite de această reglementare, aspect a cărui verificare va reveni însă instanței de trimitere.”

⁵⁴ A se vedea Hotărârea din 5 iulie 2017, Fries (C-190/16, EU:C:2017:513, punctul 66), în care Curtea a statuat că faptul că o limită de vârstă nu presupunea încetarea automată a contractului de muncă al unui salariat pentru motivul că a atins limita respectivă era un indiciu al proporționalității măsurii.